

महीला सक्षमीकरणात बचत गट एक वरदान

प्रा. कविता आर. किर्दक
गिलाणी कॉलेज,
घाटंजी

प्रस्तावना

पुर्वीपासुनच मानवाच्या सर्वांगीन विकासाचे महीलांचा सहभाग आणि योगदान महत्वपूर्ण राहिलेले आहे. कोणत्याही समाजाचा, देशाचा विकास ही महीलांच्या योगदानावर अवलंबून असतो. परंतु समाजामध्ये तीला पुरुषांच्या बरोबरीचे स्थान क्वचितच मिळालेले आपल्याला आढळते.

भारत सरकारने महीलांचर स्थीती सुधारण्याची अनेक योजना तयार केल्या सहावी पंचवर्षीक योजना (१९८०-१९८५) हांसाठी सुवर्णकाळ समजला जातो. कारण महीलांचा विकास म्हणजे काय ? ही संकल्पना या काळातच स्पष्ट झाली. या पंचवर्षीक योजनेमध्ये महीला सक्षमीकरणा करिता त्यांची शैक्षणिक, आर्थिक, आरोग्य विषयक, सुविधा, सामाजिक एकुनच सर्वंगीन विकासासाठी प्रयत्न केले गेले.

भारत सरकारने देशामध्ये माहीलांच्या विकासकी, सुरू असलेल्या योजनांना एकत्र करून स्वर्ण जयंती ग्राम रोजगार योजना १ एप्रिल १९९९ पासून सुरू केली. ही योजना केंद्र शासन राज्य शासन यांच्या संयुक्त विद्यमाने सुरू केली. या योजने अंतर्गत महीलांच्या विकासासाठी स्वयंसहायता गटाची निर्मिती करण्यावर विशेष भर दिलेला आहे. जेनेकरून त्यांची आर्थिक स्थीती पुर्वीपेक्षा अधिक चांगली व्हावी.

सन २००१ हे वर्ष महीला सबलीकरण वर्ष म्हणून घोषित केले होते. महीला सबलीकरण म्हणजे स्त्रीयांचे अध्यात्मीक, राजनैतिक व सामाजिक किंवा आर्थिक सामर्थ्य वाढविणे यामध्ये त्यांच्या स्वतःच्या क्षमतासंबंधी त्यांचा आत्मविश्वास विकसीत करण्याच्या अधिकाराचा समावेश आहे. आज महीला सक्षमीकरण करण्याच्या उद्देशाने अनेक योजना कार्यान्वीत होत आहेत. स्वयं सहाय्य बचत गटांच्या माध्यमातून महीलांना रोजगार प्राप्त झालेला आहे. त्या बचतीच्या सहाय्याने एखादा लघुउद्योग चालवतांना आज दिसतात. सशक्तीकरण म्हणजे स्त्रीयांना स्वावलंबी बनविणे असा अर्थ आहे. सामाजिक दृष्टीकोणातून स्त्रीयांवर अन्याय सुरू आहे. या भरपाई करणे म्हणजे सक्षमीकरण होय. तसेच कायदेविषयक नैतिक अधिकार देणे म्हणजे सक्षमीकरण होय.

महीला सक्षमीकरणात महीलांचे संघटन अत्यंत महत्वाची भुमीका बजावते. स्वतःच्या कष्टातून काही बचत करणे व त्यामध्यमातून एकमेकींना अडीअचणीत आर्थिक मदत करणे व त्यातून पुढे छोटे मोठे व्यवसाय करून आर्थिक उन्नतीकडे वाटचाल करणे या सर्व प्रक्रियेतून महीलांना स्वतःच्या अस्तीत्वाची व सत्त्वाची जाणीव होते. त्याच बरोबर कुटुंब वागवाचा विचार करू लागतात.

महीला सक्षमीकरण

स्वतःच्या क्षमतांचा विकास करणे व स्वतःच्या समस्यांचे निराकरण करून आत्मनिर्भरतेचे काम करणे म्हणजे महिला सक्षमीकरण होय

दारीद्र रेषेखालील वंचीत दरीद्री गरीब महिलांना एकत्र आणून त्यांना त्यांच्याच बचतांच्या आधारे आणि आर्थिक स्वावलंबनाद्वारे त्यांच्यात आत्मविश्वास निर्माण करणे. नंतर स्वतःतील शक्ती, क्षमता, कौशल्याची जाणीव करून देऊन त्यांचा उपयोग स्वतः सबल होण्याकरीता करणे महिलांच्या सर्वांगीक विकासासाठी त्यांच्या जिवनाच्या सर्व क्षेत्रातील अधिकारांची जाणीव करून देऊन ते अधिकार संपादन करण्यासाठी कर्तव्यपुर्ती करण्यास सक्षम बनविण्याची प्रक्रीया म्हणजे महिला सक्षमीकरण होय.

बचत गट

आपल्या सभासदांच्या अटी अडचणीच्या वेळी त्यांनी केलेल्या बचतीमधून परस्परांना आर्थिक सहाय्य करणे, आपली आर्थिक परिस्थिती उन्नत करण्यासाठी स्वतःचे भांडवल तयार करणे, सामाजीक प्रश्नांसंबंधी विचार करून कृती करणे यासाठी महिलांची शक्ती व आत्मविश्वास वाढविण्यासाठी संघरीतपणे परस्परांना सहकार्य करण्याकरीता तयार केलेल्या गटाला बचत गट म्हणतात.

आपल्या कुटुंबाच्या आर्थिक परिस्थितीत बदल घडवून आणण्यासाठी परस्परांच्या बचतीतून आर्थिक सहाय्य करणे सामाजीक प्रश्नाविषयी विचार व कृती करणे संघटीत हीलांची शक्ती आत्मविश्वास वाढविण्यासाठी परस्परांच्या सहकार्याने तयार केलेल्या गटाला बचत गट म्हणतात.

संशोधन उद्दिष्टे

१. बचत गटातील महिलांची स्थिती जरून घेणे
२. बचत गटांमुळे ग्रामीण महिलांची स्थिती सुधरते
३. महिलांच्या सक्षमीकरणात वेगवेगळ्या महिला बचत गटांची भुमीका अभ्यासणे.
४. महिलांच्या शिक्षण व महिलांचे सक्षमीकरण सहसंबंध अभ्यासणे.

गृहीतके

१. बचत गट व विविध क्षेत्रातील महिलांचे सक्षमीकरण यात सहसंबंध दिसून येतो.
२. महिलांचे शिक्षण व महिलांचे सक्षमीकरण सहसंबंध असतो.

संशोधन क्षेत्र

प्रस्तुत अध्ययनात यवतमाळ जिल्ह्यातील घाटंजी तालुक्यातील १० बचत गटातील प्रत्येकी ५ महिला अशा ५० महिलांचा अभ्यास करण्यात आला.

संशोधन पध्दती

माहितीचे संकलन करण्यासाठी प्रश्नावली तसेच मुलाखत पध्दती अवलंबिण्यात .
माहितीचे विश्लेषण

प्रसतुत विषयाचे अध्ययन करतांना बचत गटातील महीला हया ३० ते ५० वयोगटातील महीलांचे प्रमाण सर्वाध्वनजे ६५ टक्के आढळले.

गटातील तहीला हया सर्व साक्षर होत्या कुटुंबाच्या नाचअभ्यास केला असता असे आढळून आले की २० टक्के कुटुंबाचे मासिक उत्पन्न हे २००० ते ३०० आहे. बचत विषयी महीलांचे मत जाणुन घेतले असता बचत गटामुळे होणारे फायदे त्यांनी सांगितले. बचत गटामुळे त्यांच्या मध्ये आत्मविश्वास निर्माण झाला. निर्णय क्षमता संभाषण कोशल्य नेतृत्वगुण तडजोड सहनशीलता इत्यादी गुणांचा विकास झाला. एकुणच त्यांच्या व्यक्तीमत्व विकास होण्यास मदत झाली. एवढेच नाही तर १०० टक्के महीलांनी सांगितले की त्यांना बचत गटामुळे आर्थिक तसेच मानसिक आधार झाला.

बचत गटामुळे अनेक महीलांनी स्वतःचा व्यवसाय सुरू केला. त्यासाठी त्यांना प्रशिक्षण सुध्दा मिळाले. बचत गटामुळे तुमची आर्थिक स्थिती सुधारली काय असा प्रश्न विचारला असता ८५ टक्के स्त्रीयांनी होय असे उत्तर दिले तर १५ टक्के स्त्रीयांनी सांगता येत नाही असे सांगितले.

बचत गटातील स्त्रीयांचे उद्दीष्टे आता मर्यादीत राहिले नाही. बचत गटामार्फत बचत करून छोट्या छोट्या गरजा पूर्ण करणे एवढेच ध्येय होते. पण आता प्रत्येक गटातील स्त्री आज काही ना काही उद्योग करित आहे. बचत गटामुळे अनेक विषयाची माहिती मिळाल्यामुळे आर्थिक, सामाजिक, राजकिय, क्षेत्रात अमुल्य बदल घडून येत आहे. थेबे थेंबे तळे साचे यानुसार एक एक पैसा जोडून आपल्या कुटुंबातील आर्थिक गरजा पूर्ण करण्याकरीता आज बचत गटातील स्त्रीया स्वयंरोजगार करित आहेत. बचत गटातील स्त्रीयांची प्रगती बघुन शासनाने सुध्दा स्त्रीयांसाठी प्रगतीचे अनेक मार्ग खुले केले आहे. वेळोवेळी आर्थिक मदत कर्जाच्या रूपात देऊन त्यांना स्वयं रोजगार करण्यास प्रोत्साहन करित आहे.

निष्कर्ष

बचत गटात येण्यापुर्वी ९० टक्के महीला हया शेतमजुरीची कष्टाची कामे करिता होत्या आपल्या गरजा भागविण्यासाठी प्रसंगी कर्ज सुध्दा सावकाराकडून काढावे लागत होते. आर्थिक टंचाई सतत त्यांना भासत होती. गटात आल्यानंतर त्यांची आर्थिक परीस्थिती सुध्दरली होती. गटामुळे त्यांच्यात आत्मनिर्भरता आत्मविश्वास वाढला होता. इतकेच नाही तर गावाच्या राजकरणात सुध्दा महीला सहभागी होवू लागल्या महीलांसाठी बचत गट एक परदानच ठरले आहे.

बचत गटामुळे महीलांची पत काढती आर्थिक विकास झाला इतकेच नाही तर स्त्रीयांचा आत्मविश्वास वाढला. महीलांच्या स्वतःच्या आर्थिक विकसामुळे समाजाचा देशाचा आर्थिक स्तर वाढला. बचतगटामुळे स्त्रीयांना आत्मसन्मान मिळाला आहे. चुल व मुल यातुन स्त्रीया बाहेर पडुन विकासाच्या प्रवाहात सामील झाल्या आहेत. सर्व दृष्टीने महीलांचे सक्षमीकरण होत आहे.

संदर्भ ग्रंथ सुची

- भवाळकर मानसी — स्त्रीयांचे सबळीकरण कसे असावे महीला सबळीकरण विशेषांक, पुणे
- गुप्ता कमलेश — महीला सशक्तीकरण , जयपुर
- प्र. मुलागी एम. यु — महीला स्वयंसहायता बचत गट डायमंड पब्लीकेशन नारायण पेठ पुणे